

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІФОЛОГІЧНОГО ОБРАЗУ КАСАНДРИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ ст.

Висвітлюється проблема функціонування традиційних сюжетів, зокрема своєрідність трактування образу Кассандри в сучасній літературі. Робиться спроба простежити еволюцію даного образу в літературній спадщині. Розглянуто особливості інтерпретації міфологічного сюжету про провидицю Кассандру у творах Г.Е.Носсака "Кассандра", К.Вольфа "Кассандра", К.Черрі "Кассандра", М.Харитоновна "Кассандра".

Ключові слова: міфологічний образ, трансформація та інтерпретація традиційного образу, антивоєнна тематика.

У різні культурно-історичні епохи трансформація традиційних структур та їх переосмислення відбувається по-різному, відповідно до вимог тогочасного суспільства. Міф про провидицю Кассандру, мотив невизнаного пророка та антивоєнні настрої в інтерпретаціях письменників сучасності дедалі частіше зустрічаються в літературі ХХ ст., дослідження такої тенденції і зумовлює актуальність даної статті.

Новизна статті полягає в дослідженні характеру рецепції міфологічних структур у сучасному літературному дискурсі та виявленні загальних тенденцій еволюції класичного образу.

Мета даної статті: простежити еволюцію образу провидиці Кассандри в інтерпретаціях письменників сучасності та дослідити літературну історію становлення традиційного образу.

Постановка проблеми трансформації традиційних сюжетів та образів у різних аспектах їхнього функціонування відображена в дослідженнях А.Нямцу, О.Білецького, Є.Мелетинського, А.Топоркова та ін.

Численних трансформацій у літературі ХХ ст. зазнали саме міфологічні жіночі образи. Пояснюється це суперечливими та неоднозначними архетипними характеристиками класичних образів. З одного боку, жінка – це слабке та незахищене створіння, з іншого – вона вже здатна демонструвати силу духу, стійкість характеру, готовність до самопожертви. Роль жінки суттєво переосмислюється сучасними письменниками, якщо раніше її соціальним статусом були роль матері, дружини, господині, то в літературних обробках ХХ ст. їй надається право вибору, можливість демонструвати свою суспільну позицію, вирішувати важливі питання сучасності. А.Нямцу справедливо стверджує, що "принципова трансформація міфологічних жіночих образів не є специфічним аспектом світового літературного процесу, вона є органічною частиною більш зага-

льних тенденцій переосмислення міфологічних традицій світовою культурою" [5, с. 81].

Актуальність міфологічного сюжету про провидицю Кассандру в літературній спадщині ХХ ст. зумовлена вираженою трагічністю епохи, адже ХХ ст., на думку дослідника, "характеризується такою кількістю непевних та неспокійних часів, яких людство ще не знало" [5, с. 21]. Міф про Кассандру є дуже відомим та популярним у троянському циклі. Проте з'явився він не одразу. А.Нямцу стверджує, що "троянський цикл, в який входить міф про Кассандру, сформувався в період розпаду героїчної міфології, тому в ньому відобразилися суттєві зміни в житті античного суспільства..." [5, с. 83]. Змінюється ставлення до таких понять, як "доля", "рок", "бог".

Події, пов'язані з провидицею Кассандрою розгортаються у період війни між двома великими та могутніми народами, а також після падіння Трої. Для древніх греків Троянська війна була героїчним минулим, яким вони пишались, ідеалізували та оспівували. У літературі ХХ ст. ставлення до цих подій суттєво змінюється. Письменники сучасності вже не ідеалізують героїв війни, вони намагаються знайти її причини та простежити наслідки. У своїх творах вони приділяють чимраз більшу увагу дослідженню морально-психологічних проблем, які, як зазначає А.Нямцу, і "визначають еволюцію загальновідомих сюжетів, образів та мотивів у різних національно-культурних контекстах" [5, с. 83]. Відповідно до того, як змінюється ставлення письменників до подій, змінюються і характери героїв в їхніх творах.

Уперше досить незначну інформацію про Кассандру ми знаходимо в поемі Гомера *Іліада*, де він лише згадує про найвродливішу доньку царя Пріама, саме тому гомерівський твір можна вважати першозразком для подальших трансформацій цього міфологічного образу. Проте відомості, почерпнуті з творів інших античних авторів, завжди давали певний поштовх для інтерпретації образу та сюжету про давньогрецьку героїню сучасними письменниками.

Гомер не демонструє пророчий дар провидиці та її відмову богу Аполлону. Образ Кассандри як другорядного персонажа зустрічається в багатьох творах давньогрецьких та римських трагіків (*Агамемноні* Есхіла, *Троянках* Еврипіда, *Агамемноні* Сенеки, *Енеїді* Вергілія та ін.). Троянська цариця античних письменників була другорядним, а головне, пасивним персонажем, "який не відіграв активної ролі у розвитку сюжету" [5, с. 84].

Кассандра залишалась неголовною героїнею аж до другої половини XVIII ст. Проте вона не була забута і авторами епохи Середньовіччя та Відродження. Так, В.Шекспір у своїй комедії *Троїл і Крессіда* говорить про “божевільну” Кассандру, а її пророцтва він називає “безумством” [7, с. 362-363]. Саме таке трактування образу було типовим для письменників багатьох століть. Отже, автор не заглиблюється у внутрішній світ героїні, використовуючи лише відомий мотив невизнаного пророка.

Уперше як головний персонаж Кассандра виступає в однойменній баладі Ф.Шіллера. Хоча і в цій інтерпретації міфологічний образ не зазнає суттєвих змін. Кассандра продовжує пророкувати невідворотне, їй ніхто не вірить, вона страждає від власних пророкувань та здібностей: “Ах, почто она предвидит, то, чего не отвратит?..” [8, с. 345].

Героїня Шіллера, хоч і впевнена в тому, що віщує, проте страждає від свого дару, тому і благає бога забрати його від неї: “Феб, возьми твой дар опасный; очи мне спеша затмишь...” [8, с. 345]! Основний мотив шіллеровської балади звучить у словах: “Лишь незнанье – жизнь прямая; знанье – смерть прямая нам” [8, с. 345]. Саме така життєва позиція протиставляється поглядам іншої героїні, зокрема, Кассандрі Лесі Українки. Тож основу шіллерівської балади складає емоційно-психологічний стан героїні, який раніше не цікавив письменників.

Монументальні твори з пророчицею Кассандрою як головним персонажем з’являються наприкінці XIX – на початку XX ст. До образу невизнаної провидиці зверталися: Г.Е.Носсак, К.Вольф, Г.Кастропп, Ф.Гесслер, П.Ернст, Г.Ейленберг та ін. Образ Кассандри можна зустріти і в поезії письменників XX-XXI ст., зокрема в Д.Мережковського (*Кассандра*), О.Єрошина (*Кассандра*) та ін. Образ провидиці надихає і музикантів, наприклад, В.Висоцького *Песнь о вещей Кассандре* та А.Леміша *Кассандра*. Проте у більшості творів про Кассандру увагу митців привертають лише поверхові, формальні аспекти міфу, тобто сам факт пророчого дару, у який, втім, усі оточуючі не вірять. Наприклад, у В.Висоцького:

Без умолку безумная девица

Кричала: – Ясно вижу Троию, павшей в прах
[2, с. 1].

А головний мотив, який втілюється і в драматичній поемі Лесі Українки, можна знайти у Д.Мережковського:

Но мщенье судеб пророкам:

Все знать – и ничего не мочь [3, с. 273].

Хоча у сучасних трактовках основні персонажі класичного сюжету перебувають у ситуаціях, які змушують їх до певних вчинків самовизначення та вибору.

Суттєво відрізняється трактування образу Кассандри та її ролі у Троянській війні в новелі німецького письменника Г.Е.Носсака *Кассандра*. Історія бранки Кассандри та кінець Троянської війни дописується сучасним письменником і подана у формі продовження. Як зазначає А.Є.Нямцу: “Автора цікавить в першу чергу психологічний аспект міфу, а не дослідження причин конфлікту між троянцями та ахейцями” [5, с. 88]. Трактування мотиву пророчого дару та невіри в нього у творі зовсім відрізняється від загальновідомого, адже цар Агамемнон повірив у те, що йому пророкувала Кассандра. Щоправда, сам автор пояснює це тим, що цар просто втопився від війни: “И тогда слышался голос: “Я устал”” [4, с. 529]. Агамемнон не противиться своїй долі, він йде на смерть, тому що не бачить для себе іншого майбутнього, “...а Кассандра шла за ним, ступая точно след в след” [4, с. 531], не опираючись, а скорившись. Новим та неочікуваним у сучасній інтерпретації стає вибір автором головних героїв Троянської війни. Ними виступають не Менелай та Єлена, а Агамемнон та Кассандра, які лише перед смертю зрозуміли один одного. “З одного боку, Агамемнон – цар та переможець Трої, з іншого – Кассандра, його полонянка; їх зближує спільна доля (вони повинні загинути) та усвідомлення її невідворотності” [5, с. 89]. Рука Мойри штовхає цих людей один до одного, адже Агамемнон не обирав собі бранку: “Я не выбирал ее, она выпала мне по жребью” [4, с. 522], що ще більше підсилює силу долі. А.Є.Нямцу стверджує, що “ні в одному літературному варіанті міфу мотив року не був настільки функціонально оголеним та активним” [5, с. 89].

Героїня німецького письменника пасивна, не здатна опиратися обставинам, як і її протозразок. Вона вірить у Мойру і в те, що мусить розділити своє майбутнє з Агамемноном. В цьому аспекті можна вважати, що автор не надто змінив загальну характеристику головної героїні. Проте суттєвого впливу зазнав саме образ величного воїна-царя Агамемнона. Якщо в Гомера Агамемнон – це безстрашний воїн, який не йде на компроміси, кидається без вагань у бійку, рішучий та запальний, то в сучасній інтерпретації Г.Е.Носсака ахейський цар – це, виснажений довгими роками війни, похмурий та невдоволений старий. Автор детально описує зовнішність Агамемнона після довгих виснажливих років війни: “изжелта-бледные щеки, бескровные губы, ...поседевшие жидкие волосы, скудная, неухоженная борода – все словно окаменело” [4, с. 518] – це відображення стану душі, і не лише царя, а й усіх воїнів, виснажених довголітньою війною.

Продовжуючи розвивати антивоєнну проблематику, Носсак неодноразово демонструє нега-

тивний, згубливий вплив війни на особистість. Він говорить, що люди, які довго воювали, “відвикли від мирного життя”, “втомились”, вони не можуть знайти себе, своє призначення після війни [3, с. 510]. Приховане завдання новели полягає, на наш погляд, у деміфологізації війни.

Суттєво нове трактування образу Кассандри подає К.Вольф у своїй повісті *Кассандра*, основою якої, як стверджує сама письменниця, є “міф плюс психологія” [1, с. 101]. Вся повість – це внутрішній монолог Кассандри перед смертю. Авторка висвітлює духовний світ своєї героїні. Її Кассандра, на думку А.Нямцу, “це не стільки міфологічна жінка (тобто жінка-функція, жінка-символ), скільки досить реальна, звичайна людина, яка гостріше, ніж інші, сприймає та оцінює те, що відбувається” [5, с. 88].

Героїня німецької письменниці не приділяє багато уваги своєму дару, не страждає від того, що хтось вірить або не вірить їй. Героїня не “бачить”, як загине Троя, “вона передбачає наслідки тих чи інших вчинків, які підвладні логіці. Завдяки своєму аналітичному розуму та вмінню робити логічні висновки вона проникає у глибинну суть того, що відбувається” [5, с. 86]. Кассандра К.Вольф втручається в політичне та суспільне життя міста, виявляє свою громадську позицію. Автора цікавить образ вільної, вимогливої, сучасної жінки, яка прагне, щоб її почули, щоб до неї прислухались. У повісті немає відвертих призивів до порятунку людства, проте сукупністю думок та образів вона застерігає від найстрашнішого – війни.

Героїня повісті ненавидить війну, яка породжує грубість та насильство. Письменниця описує не стільки епізоди самої війни чи поєдинків, що характерно для *Iliadi* Гомера, як насильство над жінкою завойовниками. Тому одразу ж поряд із цим мотивом виникає інший – “війна та жінка”. Демонструючи безсилля жінок та жорстокість і підступність чоловіків, К.Вольф намагається попередити про майбутнє жіноче безправ'я, що, як вважають деякі дослідники, є перебільшенням. Героїня не лише провіщає загибель Трої, вона діє: “Я настояла на том, чтобы в совете меня выслушали... Я потребовала, чтобы они немедленно прекратили войну” [1, с. 139]. Навряд чи кожна жінка навіть у сучасному суспільстві наважиться на те, щоб суперечити волі чоловіків, проте Кассандра завжди покарана за свої наміри: її батько вважає, що вона зрадниця, і відмовляється від неї; коли вона виступає проти вбивства Ахілла, її саджають до ями. Феміністичні настрої проходять через весь твір.

Як було зазначено вище, серед письменників ХХ ст. спостерігався інтерес до розробки антивоєнних мотивів. Розгляд цієї проблематики зус-

трічається і в інтерпретації німецької письменниці. Саме в *Кассандрі* К.Вольф пацифістична лінія набуває більш загостреного та глобального значення.

Варто зазначити, що більшість варіантів традиційних сюжетів та образів у літературі зорієнтовані, як правило, на сучасність. Тому ці літературні герої набувають рис сучасних людей у звичайних ситуаціях: вони вживають неологізми, читають сьогоденні газети, п'ють каву та їдять сандвічі, а також переймаються злободенними проблемами. Трансформуючи той чи інший традиційний образ, деякі письменники осучаснюють його, називаючи персонажів відповідним до часу написання творів іменем, оточуючи реальними історичними постатями нової доби та ін. Інтерпретуючи міфологічний сюжет, митці ХХ ст. цікавляться саме морально-психологічними переживаннями героя. Проте центральним залишається певний мотив, розробляючи який автор прагне донести власну думку. У нашому випадку – це мотив невизнаного пророка.

Типовим прикладом обробки традиційного сюжетно-образного матеріалу є *Кассандра* К.Черрі. Дія в оповідання відбувається під час Другої Світової війни, знову ж таки, продовжуючи традицію попередників, автор попереджає про руйнівні наслідки, адже всі навколо Еліс, головної героїні, помруть. Мотив пророчого дару у творі досягає свого апогею – героїню вважають божевільною та хворою, лікують у психлікарні.

Мотив самотності у творі тісно пов'язаний із мотивом невизнаного пророка, адже саме дар героїні лякає оточуючих. Еліс більше не говорить про свої видіння, адже бачить, що їй не вірять, вона замикається в собі, не хоче зближуватися з “людьми-привидами”, адже все одно втратить їх і від цього їй буде боляче. Героїня втомлена від свого дару, у неї немає сил навіть оплакати тих, хто загине: “Самые страшные видения потеряли власть над ней – они являлись ей уже сотни раз, и она перестала плакать над теньями” [6, с. 11]. Кожен день вона бачить, як помре та чи інша людина і це її виснажує. Саме тому, коли вона зустрічає “живу” людину Джіма, вона хапається за можливість бути поряд, бути не самотньою у світі примар. Проте вона не зізнається йому в тому, що бачить, як він помре. Мотивація вчинку Еліс у цьому сюжеті продиктована страхом та відчуттям безвиході. Автор не має на меті показати суспільно активну сучасну жінку, її цікавить душевний стан героїні, пошук нею близької людини у важкі хвилини життя. К.Черрі гіперболізує страждання героїні через свій дар та самотність значно більше, ніж це робили її попередники. Адже кожна з попередніх Кассандр знаходила щось, заради чого боролась і жила: для Кассандр

ри Лесі Українки – це її дар та віра у Правду, провидиця Г.Е.Носсака знаходить споріднену душу – Агамемнона, для героїні К.Вольф головним є боротьба проти завойовників, Еліс же залишається самотньою у цьому світі.

Від свого прототипу якісно відрізняється героїня Кассандри М.Харитоновна. На відміну від персонажів Г.Е.Носсака, К.Вольф та К.Черрі героїня фантастичного оповідання (до речі, чоловічої статі) зовсім не володіє пророчим даром, проте це не заважає йому “пророкувати”. На наближення елементів літературної традиції до сучасного континуума вказує не лише назва оповідання, а й “мотив Кассандри”. Адже героїня впевнена у тому, що знає майбутнє людства. Павлу Олексійовичу дістається у спадок бібліотека родича, який встановив зв’язок між теперішніми подіями і їх наслідками в майбутньому. Героїню не гризуть ані сумніви, ані моральні страждання, автор взагалі не приділяє увагу дослідженню морально-психологічного стану свого героя.

У більшості творів про провидицю Кассандру розглядаються питання війни або навіть кінця світу, як, наприклад, у творі М.Харитоновна. Павлу Олексійович – єдиний з усіх “кассандр” настільки впевнений у своєму баченні майбутнього, що готовий віддати життя, аби врятувати людство. Настільки впевненою, рішучою та дієвою Кассандра могла бути лише у ХХІ ст., проте іронія долі полягає в тому, що вона – мужчина.

Простеживши еволюцію міфологічного образу провидиці Кассандри, можна зробити висновок, що цей традиційний образ став доволі популярним та продуктивним, особливо в літературі ХХ-ХХІ ст. Традиційний сюжет наповнюється

новим ідейним змістом. Письменників приваблює внутрішній світ героїні, її морально-психологічні переживання, на тлі яких вони намагаються вирішити більш глобальні питання: соціально-політичні, моральні та філософські. Спільні мотиви, наявні у творах письменників різних літературних епох, свідчать про злободенність загальнолюдських проблем, які потребують свого нагального розв’язання.

Література

1. Вольф К. Кассандра / К.Вольф // Иностранная литература. – 1986. – № 1. – С. 100-171.
2. Высоцкий В. Поэзия и проза / В.Высоцкий. – М.: Книжная палата, 1989. – С. 82-83.
3. Мережковский Д.С. Собрание починений / Мережковский Д.С. – СПб.: Фолио-Пресс, 2000. – 734 с.
4. Носсак Г. Э. Кассандра / Носсак Г.Э. // Избранное. – М.: Прогресс, 1983. – С. 510-531.
5. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): монография / Нямцу А.Е. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.
6. Черри К. Кассандра / Черри К. // Фантакрим – MEGA. – 2000, 26 Июля. – С. 10-16.
7. Шекспир В. Твори: у 6 т. / В.Шекспир. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 4; Трой і Крессіда. – С. 331-435.
8. Шиллер Ф. Кассандра / Шиллер Ф. // Собрание соч.: в 7-и т. Т. 1. – М.: Худож. лит., 1955. – С. 344-347.
9. Харитонов М. Кассандра [Електронний ресурс] / М. Харитонов. – Режим доступа: <http://www.rulife.ru/mode/article/1311>.

This article is dedicated to the investigation of the evolution of the Cassandra's offence in the contemporary literature. The attempt to trace the evolution of this offence in the literary inheritance is done. The features of interpretation of the mythological plot about Cassandra are considered in such works as "Cassandra" of H. E. Nossak, "Cassandra" of K.Wolf, "Cassandra" of K.Cherry and "Cassandra" of M. Haritonov.

Key words: *mythological offence, transformation and interpretation of the offence, antiwar topic.*

Освещается проблема функционирования традиционных сюжетов и образов, в частности своеобразие трактовки образа Кассандры в современной литературе. Делается попытка проследить эволюцию данного образа в литературном наследии. Рассмотрены особенности интерпретации мифологического сюжета про провидицу Кассандру в произведениях Г.Э.Носсака "Кассандра", К.Вольф "Кассандра", К.Черри "Кассандра", М.Харитоновна "Кассандра".

Ключевые слова: *мифологический образ, трансформация и интерпретация традиционного образа, антивоенная тематика.*